

Taastava õiguse meetmed perevägivalla juhtumite menetlemisel¹

Kärt Pöder

Sotsiaalministeeriumi õigus- ja personaliosakonna õigusnõunik

Sissejuhatus

Artikkel käsitleb kaht viimasel ajal palju kõlapinda leidnud teemat: perevägivalla ja taastavat õigust (tuntud ka kui restoratiivõigus, ingl *restorative justice*). Nimetatud teemad põimuvad, sest üha enam kasutatakse nii Eestis kui ka teistes riikides perevägivalla juhtumite menetlemisel erisuguseid taastava õiguse meetmeid. Taastav õigus on alternatiiv karistusõigusele või eksisteerib sellega koos. Taastaval õigusel on mitmed kokkulepitud meetmed, millest üks, lepitusmenetlus, on Eestis levinud ja mida kasutatakse päris palju. Enim kasutatakse taastavat õigust perevägivalla juhtumite puhul, mõningal määral ka varavastaste kuritegude menetlemisel. Taastav õigus on väga levinud ka teistes Euroopa Liidu liikmesriikides (näiteks Soomes, Rootsis, Saksamaal, Kreekas) ning Ameerika Ühendriikides ja Venemaa Föderatsioonis. Tuleb arvestada, et puudub ühtne seisukoht selles, kas lepitusmenetluse kasutamine perevägivalla juhtumite puhul on asjakohane või mitte.

Selles artiklis antakse lugejale ülevaade taastavast õigusest, selle põhimõtetest ning selle negatiivsetest ja positiivsetest aspektidest seoses perevägivalla juhtumitega.

Taastav õigus

Kriminaalasjades kasutatav taastav õigus on tuhandeid aastaid vana ja see on alati olnud seotud tekitatud kahju heastamisega. Näiteks Rooma õiguse järgi oli süüdimõistetud vargal kohustus tasuda summa, mis vastas kahekordsele varastatud kauba väärtusele. Taastav õigus on meede, mis võimaldab reageerida kuritegelikule käitumisele kuriteoga tehtud kahju heastamise kaudu. Taastava õiguse eesmärkideks on konflikti osapoolte lepitamine ning kuriteoga tekitatud kahju heastamine. Arvestades taastava õiguse erisuguseid aluseid ja eri vorme, ei ilmne see selgelt defineeritud mõtete ja praktikana, samuti on taastava õiguse kõrval olemas ka näiteks kogukondlik õigus ja suhteõigus.

Õigusriikliku karistusõiguse ülesanne demokraatlikus riigis on ühiskonna kui inimeste sotsiaalse koostöö kaitse.² Karistusõiguslikult on kuritegu õigushübe kahjustamine, taastava õiguse kontekstis on taunitav isikule kahju tekitamine, mis on küll õigushübe kahjustamisega seotud, kuid see ei ole kõige olulisem. Oluline erinevus karistusõiguse ja taastava õiguse vahel on asjaolu, et karistusõiguses on tähelepanu suunatud kurjategijale, taastavas õiguses aga ohvrile. Põhimõtteline erinevus karistusõiguse ja taastava

¹Artikkel põhineb autori poolt 2015. a Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas kaitstud magistritööl „Perevägivalla juhtumite menetlemise taastava õiguse meetmed“. Arvutivõrgus kättesaadav: http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/47021/poder_ma_2015.pdf?sequence=1&isAllowed=y

² Sootak, J. Karistusõigus. Üldosa. Tallinn, 2010; lk 34, p 21.

õiguse vahel on selles, et karistusõiguses on põhilise tähelepanu all õigusvastase teo teinud isik, taastavas õiguses aga kõik õigusvastase teoga seotud isikud. Põhjused, miks õigusrikkuja teatud teod on toime pannud, ei ole süüvõimeliste õigusrikkujate puhul midagi sellist, millele peaks karistusõiguses tähelepanu pöörama. Taastavas õiguses aga on fookuses nii õigusrikkuja kui ka kannatanu ning ühiskond laiemalt, lisaks on olulised põhjused, miks just nii on käitunud ja mis tulemus sellega kaasnes.

Kui karistusõiguses on oluline süüteo toimepannud isiku karistamine, siis taastava õiguse teooria rõhutab vajadust reageerida kuritegelikule käitumisele teoga tehtud kahju heastamise teel.³ Heastamine on tihedalt seotud kannatanuga, sest heastamisel tuleb arvestada ka kannatanu soove, tema üleelamisi ja tema isikut üldiselt. Eesmärk saavutatakse kõige edukamalt, tehes koostööd, mis hõlmab kõiki asjaosalisi. Kõigi asjaosaliste puhul ei peeta silmas ainult konkreetse juhtumi osapooli, vaid hõlmatud isikute ring võib olla suurem. Näiteks probleemse noorukiga ei tee koostööd mitte ainult see isik, kellele nooruk liiga tegi, vaid ka nooruki vanemad ja õpetajad ning muud spetsialistid. Taastava õiguse tuumaks on kontseptsioon vastastikusest vastutuse võtmisest ja vastastikusest sõltumisest.⁴ Vastastikune vastutuse võtmine tähendab seda, et isikud ei vastuta mitte ainult oma käitumise eest, vaid ka oma käitumisega tekitatud mõju eest teistele isikutele ja kogukonnale, mille osaks isik on, ning et kogukond vastutab kogu kogukonna heaolu eest. See tähendab, et ta vastutab iga üksiku kogukonnaliikme heaolu eest, samas vastutavad isikud oma käitumise mõju eest teistele isikutele ja kogukonnale tervikuna ning taastava õiguse eesmärk on nii konflikti osapoolte lepitamine kui ka kahjulikult käitunud osapoolte ja kogukonna kui terviku lepitamine. Seetõttu on igasuguste vastastikuste suhete oluliseks pidamine taastavas õiguses keskse tähtsusega. Rakendades taastavat õigust tuleb reageerida kuritegelikule käitumisele teoga tehtud kahju heastamise teel – isikud vastutavad oma käitumise mõju eest teistele isikutele ja kogukonnale tervikuna ning eesmärgiks on konflikti osapoolte lepitamine, karistus on teisejärguline.

Taastava õiguse meetmed

Taastav õigus hõlmab mitmeid meetmeid ja nende ühine eesmärk on kokkuleppele jõudmine. Taastavas õiguses on kolm reeglit, mis kohalduvad igale konflikti lahendamise meetmele: konfliktiga tegelemine on teadlik tegevus. Eesmärk ei ole välja selgitada, kellel on õigus ja kellel mitte, vaid probleemi lahendamine. Isik, kes konflikte lahendab, ei tohi kunagi olla erapoolik.⁵ Kõige levinumad taastava õiguse meetmed on kurjategija ja kannatanu lepitamine (ingl *victim offender mediation*), konverentsi mudel (ingl *conferecing*), ringi mudel (ingl *circles*), ühiskondlik töö (ingl *community work*),

³ Kergandberg, E., Pikamäe, P. Kriminaalmenetluse seadustik, kommenteeritud väljaanne. 2012, lk 489, p. 2.1.

⁴ Strang H., Braithwaite J. Restorative Justice and Family Violence. 2002, lk 24.

⁵ *Ibid.*, lk 20.

kogukonna nõukogud (ingl *community councils*), ohvrite kaitse programmid (ingl *victim protection programmes*).⁶

Eestis on enim levinud kurjategija ja kannatanu lepitamine ehk lepitusmenetlus. Oluline on, et Euroopa Liidu liikmesriikidel on võimalik riigisisesele reguleerida, milliste juhtumite puhul, millises ulatuses ja millistel põhjustel on võimalik lepitusmenetlust rakendada. Näiteks on kriminaalmenetluse seadustiku⁷ § 203¹ lõikes 1 loetletud juhud, kui kriminaalmenetluse lõpetamine leppimise tõttu ei ole lubatud, sealhulgas on ka teatud karistusseadustikus nimetatud kuriteod.

Euroopa Komisjoni ministrite komitee toob oma soovitus nr R (99) 19 välja järgmised põhimõtted, millele lepitusmenetlus kriminaalasjades peab vastama⁸:

- vabatahtlikkus – osapooled peavad andma oma nõusoleku ja neil peaks olema õigus oma nõusolekust igal ajal taganeda;
- konfidentsiaalsus – osapooled peavad olema nõus, et peale nende ja lepitaja kaasatakse menetlusse ka kolmandaid isikuid;
- kättesaadavus – lepitusmenetlus peab olema avalik ja kättesaadav teenus ning olema võimalik igas kriminaalmenetluse staadiumis. Kättesaadavuse all peetakse silmas ka seda, et lepitusmenetluse alustamine ei tohi põhjendamatult viibida;
- lepitusteenused peavad olema kriminaalsüsteemist piisavalt sõltumatud.

Selle artikli kontekstis on oluline teada, et kriminaalasjas toimivas lepitusmenetlustes peavad olema tagatud järgmised asjaolud⁹:

- osapooled peavad saama piisavalt informatsiooni lepituse kui protseduuri ja selle tagajärgede kohta;
- taasohvristumise vältimine;
- õigusrikkuja võtab vastutuse ja pakub ise viisi, kuidas kahju heastada;
- lepituse läbiviijal peab olema sellekohane väljaõpe;
- osapoolte materiaalsete ja emotsionaalsete vajaduste arvestamine;
- osapooled on alati protsessi kaasatud ning peaks olema kolmandate osapoolte kaasamise võimalus;
- juhtumi täielik läbitöötamine;
- kõiki kaasav otsustusprotsess.

⁶ European Best Practices of Restorative Justice on the Criminal Procedure. 2010, lk 20.

⁷ Kriminaalmenetluse seadustik. Arvutivõrgus kättesaadav:
<https://www.riigiteataja.ee/akt/106012016019>.

⁸ Council of Europe Committee of Ministers. Recommendation No. R (99) 19 of the Committee of Ministers to member States concerning mediation in penal matters. Arvutivõrgus kättesaadav:
[https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=Rec\(99\)19&Sector=secCM&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=eff2fa&BackColorIntranet=eff2fa&BackColorLogged=c1cbe6https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=Rec\(99\)19&Sector=secCM&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=eff2fa&BackColorIntranet=eff2fa&BackColorLogged=c1cbe6](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=Rec(99)19&Sector=secCM&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=eff2fa&BackColorIntranet=eff2fa&BackColorLogged=c1cbe6https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=Rec(99)19&Sector=secCM&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=eff2fa&BackColorIntranet=eff2fa&BackColorLogged=c1cbe6),

⁹ 27.03.2015 Justiitsministeeriumis toimunud seminari materjalid on autori valduses.

Taastav õigus ja perevägivald

Eeltoodust selgub, et taastavas õiguses on kasutusel erisugused meetmed, Eestis on õiguslikult reguleeritud vaid üks taastava õiguse meede – lepitusmenetlus. Et Euroopa Liidu liikmesriikidele on seoses lepitusmenetlusega jäetud otsustusvabadus, siis on Eestis õiguspoliitiliselt otsustatud, et lepitusmenetlust kasutatakse just perevägivalda juhtumite puhul. Teistes Euroopa Liidu liikmesriikides kasutatakse lepitusmenetlust valdavalt alaealiste kurjategijate ja varavastaste kuritegude puhul. Äärmiselt oluline on märkida, et kuigi Eestis on perevägivalda juhtumite puhul lepitusmenetluse kasutamine õiguspoliitiline otsus, ei edastata lepitusse väga raskeid juhtumeid. Edastatavad juhtumid on tavaliselt olmetülid ja konflikti osapooled on avaldanud soovi leppida.

Üldiselt on levinud arvamus, et perevägivalda juhtumite puhul ei sobi kasutada taastava õiguse meetmeid seetõttu, et taastav õigus rõhutab vägivaldset ja kannatanu vastastikust koostööd ja osapoolte leppimist, mis meile tuttava lepitusmenetlusena ei pruugi sobida, sest perevägivalda juhtumites ei ole osapooled võrdsed. Samas näitab perevägivaldsete retsidiivsuse analüüs, et lepitusmenetluse läbinud vägivaldsete retsidiivsus on väiksem kui näiteks vanglakaristuse saanutel (15% ja 24%).¹⁰ See näitab, et lepitusmenetluse läbinud vägivaldsete retsidiivsust on võimalik vähendada ja seetõttu on võimalik tulevikus tõenäoliselt perevägivalda vähendada. See omakorda toetab lepitusmenetluse kasutamist perevägivalda juhtumite puhul.

Perevägivalda juhtumite puhul taastava õiguse kasutamise pooldajad toovad välja, et taastava õiguse meetmeid kasutades on ohvritel võimalik menetluses osaleda, neile on antud hääl ning neil on võimalik saada ka tunnustust. Samuti on võimalik õigusrikkujatel võtta vastutust ning suhtlemise teel parandada keskkonda ja suhteid.¹¹ Positiivsena tuuakse välja ka kompensatsiooni saamise võimalus kui julgustus kannatanutele kuritegudest teada anda ja kohtuistungil osaleda.¹² Samuti tuleb arvestada, et olukorras, kus kriminaalasja kohtusse viimiseks ei ole tõendid piisavalt tugevad, on võimalik poolte konflikti siiski alternatiivsel teel lahendada. Vastasel juhul lõpetatakse kriminaalmenetlus, kuid pooltevahelised probleemid jääksid lahendamata. Lepitusmenetlus on pere konteksti arvesse võttes süüdimõistva kohtuotsuse vältimine terve pere huvides, sest lepitusmenetluse korral ei lähe pere eelarvest raha kohtukulude ja sundraha maksmise jaoks. Seega on lepitamisel ka majanduslik kasutegur, mida ei saa alahinnata. Kuid see ei ole ka peamine põhjus, miks osapooli lepitusmenetlusse saata. Lepitusmenetluse olulisus ja positiivne aspekt kannatanu jaoks on tema igas etapis menetlusse kaasamine ja kahju hüvitamine. Õigusrikkujale on oluline, et ta ei saa kriminaalkorras karistatud ega tehta sellekohast märget karistusregistrisse. Seega võib lepitusmenetlus olla kasulik nii osapooltele kui ka nende peredele.

Oponendid toovad välja, et perevägivalda juhtumite puhul taastava õiguse kasutamine ei ole kohane, sest võimalik on kannatanu turvalisuse ohustamine. Samuti on võimalik

¹⁰ Valma K., Surva L., Hääl H. Lepitusmenetlus perevaidlustes. – Juridica, 2014, nr 1, lk 97.

¹¹ Johnstone G. A. Restorative Justice Reader. Second edition. 2013, lk 147.

¹² *Ibid.*, lk 53.

kannatanute manipuleerimine õigusrikkujate poolt, kannatanute survestamine, et nad kas osaleksid lepitusmenetluses või nõustuksid selle tulemusega. Arvestades mõne liikmesriigi kogemusi, nähakse lisaks sedagi, et mida suurem on kuriteo mõju, seda suurem on vajadus lepituse järele.¹³ Arvatakse, et ohvrid võivad saada ohvristatud, kui rasked kuriteod on lepitusmenetluse võimalusest välistatud.¹⁴ Üheks taastava õiguse negatiivseks aspektiks on poolte ebavõrdsus ja seda toonitatakse pea kõikjal erialakirjanduses. Vahel võib lepitusmenetluses tekkida olukord, kus kannatanud saavad enda seisukohast kokkuleppetingimusi välja pakkuda, kuid samas nad mõistavad, et nende väärkohtlejad ei väärtusta iialgi lepitusmenetluse tulemust.¹⁵ Samuti esineb seisukohti, et perevägivalda juhtumite puhul lepitusmenetluse kasutamine võib hoopis suurendada tulevikus toimuda võiva füüsilise ja psüühilise vägivalda riski.¹⁶

Perevägivalda puhul tekib kaks põhiküsimust: kas ohvriks olemise traumat on võimalik parandada kurjategija kahetsuse ja lepituse teel ning kas vägivaldset suhet on võimalik parandada. Selliste juhtumite puhul ei saa pidada lepitust edukaks siis, kui see taastab suhted osapoolte vahel, vaid siis, kui see suurendab ohvri teadlikkust oma õigusest elada vägivaldavabalt, või kui see aitab suhte rahumeelselt lõpetada.¹⁷ Uuringute tulemused juhivad tähelepanu mitmele soolise diskrimineerimise riskile, mis ilmnevad taastava õiguse meetmete rakendamisel.¹⁸ Lepituse ja taastava õiguse kohasust sugusid puudutavates asjades, nagu perevägivald, on seatud kahtluse alla isegi sellistes riikides, kus on pikk taastava õiguse traditsioon ja alternatiivsed vaidluste lahendamise programmid.¹⁹ Feministid nõuavad, et isikud, kes on toime pannud kas perevägivalda või seksuaalkuriteo, saaksid kindlasti karistatud kriminaalõiguse süsteemi järgi. Hästi reguleeritud institutsionaalne süsteem, karistus ja lepitus ei välista üksteist perevägivalda ja seksuaalkuritegude juhtumites, kusjuures kurjategijale mõistetud karistuse kõrval võimaldatakse lepitust ohvrit toetava teenusena kannatanu tarbeks.²⁰

Eeltoodust nähtub, et puudub ühine seisukoht, kas lepitusmenetluse kasutamine perevägivalda juhtumite puhul on kohane või mitte. Küll aga võib öelda, et lisaks sellele, et lepitusmenetluse kasutamine perevägivalda juhtumite puhul on õiguspoliitiline otsus, pooldavad Eestis lepitajad perevägivalda juhtumites lepitusmenetluse kasutamist. Seda põhjusel, et neile prokuratuurist edastatud juhtumitest suure osa moodustavad olmetülid, kus mõlemad osapooled, kaasa arvatud ohver, on prokurörile leppimiseks soovi avaldanud.

Artiklis on märgitud asjaolud ja põhimõtted, millele kriminaalasjades toimuv lepitusmenetlus peab vastama. Sellest tulenevalt võib öelda, et Eestis perevägivalda

¹³ European Best Practices of Restorative Justice on the Criminal Procedure. 2010, lk 23.

¹⁴ *Ibid.*, lk 23.

¹⁵ **Fuchs, A.** Considering the needs of domestic violence victims: the exceptions to Minnesota's alternative dispute rule 11. The Battered Women's Justice Project. 2011, lk 3.

¹⁶ *Ibid.*, lk 4.

¹⁷ European Best Practices of Restorative Justice on the Criminal Procedure. 2010, lk 24.

¹⁸ *Ibid.*, lk 24.

¹⁹ *Ibid.*, lk 24.

²⁰ European Best Practices of Restorative Justice on the Criminal Procedure. 2010, lk 24.

juhtumite puhul kasutatav lepitusmenetlus toimub ainult poolte nõusolekul, mida on võimalik iga hetk tagasi võtta; lepitusmenetluse konfidentsiaalsusnõue on tagatud; lepitusmenetlus on kättesaadav ja see ei viibi oluliselt, sest kohtumine lepitajaga toimub kahe-kolme kuu jooksul; lepitusteenus on kriminaalsüsteemist piisavalt sõltumatu, sest lepitusega tegeleb haldusorgan, milleks on sotsiaalkindlustusamet.

Siiski nähtub, et kõik asjaolud, mis peavad olema tagatud kriminaalasjades toimuvates lepitusmenetlustes, ei ole tagatud. Nimelt selgus autori poolt 2015. aastal kaitstud magistritööst, et prokuratuur ei anna osapooltele piisavalt informatsiooni lepitusmenetluse kui protseduuri kohta, vaid seda teevad lepitajad, ning et peale õigusrikkuja ettepanekute märgitakse lepituskokkuleppesse ka ohvri lepitaja pakutud kahju heastamise tingimused. Kui kirjeldatud praktikat parandada ja viia see täielikult kooskõlla taastava õigusega, siis oleks Eestis perevägivalda juhtumite puhul kasutatav lepitusmenetlus igati asjakohane.

Lõpetuseks

Artiklis on antud lühiülevaade taastavast õigusest, selle meetmetest, seotusest perevägivaldaga ja lepitusmenetluse taastava õiguse põhimõtetele vastavusest. On selge, et diskussioon taastava õiguse ja perevägivaldaga seoses kestab ning ei ole kindlat ja ühtset seisukohta, kas perevägivalda juhtumite puhul taastava õiguse meetmete kasutamist tuleks toetada või mitte. Samas võib öelda, et Eestis perevägivalda juhtumite puhul kasutatav lepitusmenetlus vastab peaaegu kõigile taastava õiguse põhimõtetele.

Autor julgustab artiklis käsitletud teemal arutlema ja avaldab heameelt, et perevägivalda temaatikaga tegeldakse ning selle all kannatavate isikute aitamiseks on olemas soov ja tahe.